

Vrijheid, maar niet onbeperkt

Dichter John Milton: een gedisillustreerde radicaal

De zeventiende-eeuwse dichter en polemist John Milton is sinds jaar en dag een icoon van godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting. Nieuwe studies doen Milton afdalen van de eenzame hoogten waar hij vaak is geplaatst.

In Groot-Brittannië staat men dit jaar uitvoerig stil bij het leven en werk van John Milton (1608-1674). Diens *Paradise Lost* uit 1667 was lange tijd een van de meest gelezen werken in de Engelse taal. Nu zijn er tentoonstellingen in de universiteitsbibliotheken van Oxford en Cambridge en is er een nieuwe, vlot geschreven publieksbiografie door Anna Beer, gevolgd door de publicatie op 9 december 2008 – Miltons vierhonderdste geboortedag – van een nieuwe wetenschappelijke biografie en het eerste deel van een elfdelig verzameld werk door Oxford University Press.

Dat deze nieuwe aandacht voor Milton het wetenschappelijke domein overstijgt, is niet verwonderlijk. Milton was niet alleen een van de grootste (en tevens laatste) epische dichters uit de renaissance, ook als schrijver van polemieken en schotschriften was hij een opvallende stem in het zeventiende-eeuwse debat. Met de kwaliteit en eigenzinnigheid van zijn traktaten – over omstreden onderwerpen als persvrijheid, het recht op echtscheiding en het belang van de reformatie voor de Engelse identiteit – stak hij met kop en schouders boven zijn tijdgenoten uit. Bovendien bekleedde hij een hoge publieke functie in dienst van de Engelse Republiek (1649-1660). Hij steunde de Republiek na de executie van koning Charles I in 1649 en bleef dit doen – zij het aarzelend – toen zij onder Oliver Cromwells bewind dictatoriale trekken aannam en niet langer de door hem zo bepleite burgerrechten onderschreef.

Niet verrassend is Milton een gewild onderwerp voor biografen. Zijn loopbaan viel samen met een tumultueuze fase in de Britse politieke geschiedenis, terwijl hij de toon van het publieke debat als geen ander wist te bepalen. Twee recente studies pogen een nieuw licht op zijn publieke activiteiten te werpen: *Milton. Poet, Pamphleteer and Patriot* van Anna Beer en Blair Wordens *Literature and Politics in Cromwellian England. John Milton, Andrew Marvell, Marchamont Nedham*. Het is de verdienste van beide studies dat zij de oude maar hardnekkige mythe ondergraven van Milton als een op eenzame hoogten opererende nationale 'bard'. Zij beschrijven hem in de specifieke context van zijn tijd en milieu door te laten zien hoezeer zijn werk werd beïnvloed door de diplomaten, drukkers en intellectuelen onder wie hij verkeerde.

'VEEL IN MILTONS WERK WERD BEÏNVLOED DOOR DE DIPLOMATEN, DRUKKERS EN INTELLECTUELEN ONDER WIE HIJ VERKEERDE.'

Beer en Worden gebruiken uiteenlopende methoden om Miltons werk in die specifieke context te duiden. Beer concentreert zich op de sociale en culturele netwerken waarin Milton zich bewoog. Zo schrijft zij mooi over zijn studie aan Christ's College, Cambridge (waar alleen Latijn mocht worden gesproken), over de zes jaren waarin hij zich op kosten van zijn familie op het schrijven toelagde (zonder aanvankelijk veel te produceren) en over zijn 'grand tour' van het Europese continent in 1638-1639 (waarbij hij de rechtsgeleerde Hugo Grotius, Bijbelvertaler Giovanni Diodati en natuuronderzoeker Galileo Galilei ontmoette). Door veel uit privécorrespondentie te citeren laat Beer zien hoe Miltons gelatiniseerde training bepalend was voor zijn stijl. Zijn literaire succes ging bovendien hand in hand met sociale successen: zijn bekwaamheid op retorisch vlak was een bron voor excellente omgangsvormen, en omgekeerd.

Worden gaat in zijn contextualisering verder dan Beer. Zijn studie biedt een soort 'collectieve biografie' die Milton naast zijn jongere tijdgenoten Andrew Marvell en Marchamont Nedham plaatst: de eerste een dichter en tijdelijk een assistent, de laatste een veelschrijver en 'politiek journalist' avant la lettre, met wie Milton bij vlagen intensief contact onderhield. Door de verwevenheid van ideeën en de samenwerking tussen dit drietal van moment tot moment te traceren tijdens de zogeheten puriteinse revolutie – de roerige periode die in de jaren veertig van de zeventiende eeuw met een burgeroorlog begon en in 1660 zou eindigen met het herstel van de Stuartmonarchie – toont Worden aan dat het schrijven voor Milton in wezen een collectief proces was. Zijn standpunten lijken in Wordens handen opeens een stuk minder uniek van Milton zelf, omdat hij laat zien hoe afhankelijk zij waren van het moment en hoezeer Miltons geschriften resoneerden met andere politieke teksten uit zijn tijd.

Volgens Worden staan drie keerpunten binnen de puriteinse revolutie centraal in Miltons ontwikkeling. Na ieder keerpunt bestond zijn houding uit een combinatie van radicalisering en desillusie. Het eerste moment kwam met het conflict tussen Charles I en het 'lange parlement' in 1641. Charles I voerde kostbare oorlogen, waarbij hij de Engelsen tegen zich opzette met hoge belastingen en Schotland bruuskeerde met een zeer orthodoxe religieuze politiek. Het 'lange parlement' weigerde echter die belastingen goed te keuren; het ontleende zijn naam aan het feit dat het weigerde zich door Charles te laten ontbinden en dus permanent, en op eigen gezag, in zitting bleef. Milton begon in deze context korte

metten te maken met de bisschoppen van de Anglicaanse staatskerk, die hij om hun dwingelandij wegzette als 'vazallen van de verdommenis'. Zijn strijd voor vrijheid van kerkelijke organisatie zette hij voort toen binnen het parlement een nieuwe tegenstelling ontstond tussen de 'presbyterianen' en 'onafhankelijken'. De eersten streefden naar een nieuwe religieuze orthodoxie; alleen de onafhankelijken steunden godsdienstvrijheid uit principe.

'MILTON ZETTE DE BISSCHOPPEN VAN DE ANGLICAANSE STAATSKERK WEG ALS "VAZALLEN VAN DE VERDOMMENIS".'

Het tweede moment kwam in 1649, toen Milton gevraagd werd om 'Latin Secretary' van de republikeinse Staatsraad te worden. Het is niet overdreven om dit jaar als Miltons *annus mirabilis* te zien. Om te beginnen publiceerde hij *The Tenure of Kings and Magistrates*: zijn meest radicale werk waarin hij de executie van Charles I te vuur en te zwaard verdedigde en brak met de calvinistische verzetstheorie die het recht op verzet slechts toekende aan enkele hooggeplaatsten, niet aan het volk. Vanaf mei 1649 heette Engeland een Republiek en Vrijstaat te zijn ('Commonwealth and Free State'). In de werken die Milton uit naam van deze Republiek schreef, verdedigde hij de nieuwe staatsvorm tegenover het onbegrijpende en vaak vijandig gezinde Europese continent. *Pro Populo Anglicano Defensio* (1651) werd in Parijs en Toulouse verbrand, maar bezorgde hem niettemin een Europese reputatie.

Wat Worden terloops duidelijk maakt, is dat in de jaren veertig van de zeventiende eeuw, toen de puriteinse revolutie begon, tijdelijk zoiets als een 'publieke sfeer' in Engeland ontstond: een ruimte voor relatief open en democratisch debat waarin vrijelijk over politiek en staatsinrichting kon worden gediscussieerd. Toen Charles I voor het eerst met het 'lange parlement' in aanvaring kwam, viel voor enige jaren de staatscensuur weg. Kranten en 'nieuwsboeken' kwamen op om over de gespannen situatie te berichten. Vaak heetten die nieuwsboeken 'mercury' (zoals Nedhams *Mercurius Politicus*), naar de boodschapper die persoonlijk het nieuws brengt.

Miltons manoeuvres in dit dynamische veld van politieke propaganda en polemiek waren fascinerend tweeslachtig. Enerzijds maakte hij zich de trucs van de nieuwe politieke journalistiek tot in de kneepjes eigen. Zo citeerde hij in pamfletten zo veel mogelijk de tegenstander, zodat het publiek diens traktaten niet ook hoefde te kopen. Maar daarnaast presenteerde hij een exemplaar van zijn eerste traktaat, *Of Reformation* (1641), aan de Bodleian Library in Oxford: kennelijk schreef hij zijn vlugschriften ook voor het nageslacht en voor zoiets als eeuwige roem. Tevens interessant is Miltons kleine revolutie in de manier waarop hij zich in de tekst - als auteur - presenteerde. Zo liet hij de ruime marge van zijn pamfletten ostantatief leeg, zich op zijn eigen gezag beroepend en niet op dat van de geciteerde bronnen, die doorgaans in de kantlijn stonden. Het derde keerpunt in Miltons publieke carrière was volgens Worden het meest problematisch: in 1653 stichtte Oliver Cromwell het Protectoraat en nam het republikeinse experiment een dictatoriale wending. Milton had heel goed zijn ambt kunnen neerleggen - hij was inmiddels blind geworden en had dus een afdoend excuus - maar bleef zich inzetten voor de 'Good Old Cause' van de Republiek. Wordens verdienste is dat hij niets voor vanzelfsprekend aanneemt. Waarom ging Milton door met zijn politieke propaganda, die vaak agressief en *ad hominem* was en onder hoge tijdsdruk moest worden geschreven? Waarom verdedigde hij Cromwell nog toen de meest fervente aanhangers het hadden opgegeven?

'IN PAMFLETTEN CITEERDE MILTON ZO VEEL MOGELIJK DE TEGENSTANDER, ZODAT HET PUBLIEK DIENS TRAKTATEN NIET OOK HOEFDE TE KOPEN.'

Worden geeft hierop geen eenduidige antwoorden. Uiteindelijk is het beeld dat hij van Milton schetst dat van een man die op zichzelf iedere revolutionaire ontwikkeling verwelkomde, maar zich moeilijk kon voegen naar de concrete vormen van politieke en maatschappelijke reconstructie die er telkens op volgden: de repeterende desillusie van de eeuwige rebel die na een radicale breuk moet accepteren dat politiek en maatschappij telkens weer hun macht en kracht consolideren.

Milton was in deze visie dus een dichter van de onvervulde mogelijkheden. Zijn 'verloren paradijs' was wellicht dat van een republiek van vrije en gelijkberechtigde burgers die enkele malen binnen bereik leek, maar toch niet van de grond wilde komen. Na de terugkeer van de Stuartmonarchie, met de kroning van Charles II in 1660, maakte Milton vaak de vergelijking tussen Engeland en Israël: de gedachte was dat het Engelse volk nog niet rijp was geweest voor de vrijheid die het in 1649 was geboden. Het had die vrijheid niet verdiend, want het leed aan 'innerlijke slavernij'. Cromwell was in die lezing zowel de laatste strohalm van de Republiek als, tijdens zijn dictatoriale bewind, een straffe Gods.

De vraag is nu of Beers en Wordens historisering van Miltons werk ons ook in staat stellen om zijn cultureel belang opnieuw te taxeren, zij het als vrijheidsstrijder, als dichter, als religieus dissident of als legitimist van een koningsmoord. De titel van de tentoonstelling in de universiteitsbibliotheek van Cambridge - 'Living at this Hour' - suggereert dat Milton zijn status als cultureel icoon nog altijd gestand doet. Maar is dat ook zo?

Wat de tentoonstellingen in Oxford en Cambridge de moeite waard maken, is dat zij niet trachten om Milton buiten de vele mythes te begrijpen die zich over hem hebben gevormd. Beide brengen talloze hervertellingen, illustraties en reproducties van Miltons werk door de eeuwen heen bijeen. Zo maken zij de transformatie zichtbaar van Milton als wat cultuurwetenschappers wel een 'lieu de mémoire' noemen,

een ankerplaats voor de culturele herinnering, aan wie door vele generaties van lezers en critici – en in tal van media – telkens opnieuw gestalte is gegeven.

Zo hechten ze veel cultureel belang aan het pleidooi tegen perscensuur dat Milton in 1644 publiceerde. Dit geschrift, *Areopagitica*, is een 'lieu de mémoire' van de vrijheid van meningsuiting dat in de negentiende eeuw – een tijd van democratisering en de ontwikkeling van de massapers – veelvuldig werd geciteerd. In Oxford en Cambridge zijn de meest oogstrelende uitgaven van de *Areopagitica* te zien, vaak verzorgd door kleine huisdrukkerijen die de ideologie van het vrije woord tegelijk vierden én in praktijk brachten in het medium van het zelfgedrukte boek.

Maar Miltons meest centrale tekst in het proces van culturele herinnering is nog altijd *Paradise Lost*. Dit epos in tienvoetige verzen is een filosofische en tegelijk mythologische vertelling over de oorsprong en de plaats van het kwaad in de wereld. Het is filosofisch omdat het een 'theodicee' is, ofwel een rechtvaardiging van Gods wegen voor de met rede begiftigde lezer. Het is mythologisch omdat het een vertelling in de epische traditie biedt over de opstand van Satan (Lucifer) tegen God, over de daaropvolgende verbanning uit de hemel, over Satans verleiding van Eva in de hof van Eden, en over de uiteindelijke verdrijving van het paradijselijk paar uit de hof na de zondeval. Milton doorspekt zijn vertelling met lange, didactische verhandelingen waarin engelen aan Adam en Eva de geschiedenis van hun prille wereld vertellen en het doel van de schepping verklaren. Cruciaal in zijn mensbeeld was de vrije keuze en wilsbeschikking waarover het paar beschikte.

'WERK WAARIN MILTON DE NIEUWE, REPUBLIKEINSE STAATSVORM VERDEDIGDE
WERD IN PARIJS EN TOULOUSE VERBRAND.'

Ondanks de tragische grondtoon van *Paradise Lost* – het epos was net zo tragisch getoonzet als Joost van den Vondels *Lucifer* en *Adam in ballingschap* uit omstreeks dezelfde tijd – kon (en kan) het ook worden opgevat als een werk over vrijheid en vrijheidsstrijd. Satans revolte wordt zo meeslepend beschreven dat de gevallen engel in weerwil van Miltons overtuigingen als de ware held van het epos kan worden gezien. Bovendien was Miltons verdediging van de idee van een vrije wil politiek zeer vooruitstrevend; zijn ideale burger was iemand die zelfstandige, rationele afwegingen maakte tussen goede en kwade keuzen. Met de 'Glorious Revolution' uit 1688 werd *Paradise Lost* in de canon bijgezet als een nationaal epos over de verlossing van tirannie en, bij implicatie, van een autocratisch koningshuis. Voor veel lezers uit die tijd werd het werk tevens een literair toevoegsel bij de Bijbel, naast *The Pilgrim's Progress* (1678) van de puriteinse prediker John Bunyan.

De vele hervertellingen van *Paradise Lost* waarop de tentoonstellingen attenderen zijn soms radicaler, soms juist behoudender dan Miltons tekst. Romantische kunstenaars als Henri Fuseli, John Martin en William Blake waren gefascineerd door Miltons wel zeer menselijke Satansfiguur. In de late achttiende eeuw produceerden zij talloze illustraties van *Paradise Lost* die de 'zichtbare duisternis' ('darkness visible') van Satans hel in beelden probeerden te vangen. John Martin gebruikte de grafische mezzotint-techniek om zich op een inktzwarte koperplaat een weg te werken naar lichtere elementen, aldus een positief aspect inbouwend dat de kwade krachten van het onderwerp van zijn representatie – Satan – tenietdeed.

Hiertegenover staan bewerkingen met een duidelijk antirevolutionair karakter. John Drydens herdichting uit 1674 bevestigde ondubbelzinnig de populaire identificatie van Miltons Satan met Cromwell, een relatie die in de jaren na de restauratie van de monarchie wel vaker werd gelegd. De prozavertaling door Chateaubriand uit 1836 concentreerde zich op Adams spijt en berouw na de zondeval om een antirevolutionaire boodschap af te geven. Miltons epos kon zo als basis dienen voor een breed scala aan toe-eigeningen. Terwijl het zelf een allegorische uitleg ontweek, werd het voortdurend als politieke allegorie uitgelegd en ingevuld.

Toch beantwoorden ook deze recente tentoonstellingen maar ten dele de vraag naar Miltons cultureel belang. Kijken we naar recente discussies over Milton in de literatuurwetenschap, dan valt daarin de aanmerkelijk kritischer toon op dan in de historisch-biografische studies van Beer en Worden en in beide Britse tentoonstellingen.

'MILTONS "VERLOREN PARADIJS" VAN EEN REPUBLIEK VAN VRIJE EN
GELIJKBERECHTIGDE BURGERS LEEK ENKELE MALEN BINNEN BEREIK, MAAR
WILDE TOCH NIET VAN DE GROND KOMEN.'

Milton in the Age of Fish, een recente bundel met essays voor Milton-kenner Stanley Fish, besteedt veel aandacht aan Miltons laatste werken, waaronder *Samson Agonistes* (1670). De bundel wijst vooral op het fenomeen van religieuze gemotiveerd geweld dat in dat drama een prominente rol speelt. Miltons versie van het oudtestamentische verhaal over Samson, die vele 'filistijnen' doodt in de tempel van Dagon door hem te laten instorten, biedt volgens sommige auteurs in de bundel een empathische verkenning – maar niet per se een waardering – van de psychologie van de 'religieuze terrorist'. Anderen zien het drama toch eerder als een verheerlijking van geweld in naam van het ene, ware geloof en wijzen erop dat Miltons nadruk op Samsons innerlijke overtuiging ook een scherpe lijn trekt tussen goddelijk

geïnspireerden en andersdenkenden. *Samson Agonistes* zou vooral de grenzen aantonen van Miltons zo vaak geprezen tolerantie. De vrijheid van kerkelijke organisatie die hij voor de puriteinen bevocht, was in zijn visie niet voor iedere religieuze minderheid (zoals katholieken) weggelegd.

In het licht van deze discussie ligt Miltons belang niet langer in zijn waarde als cultureel icoon van om het even welke zaak. Eerder, en breder gesteld, dient zijn cultureel belang te worden gezocht in de van zijn werk en biografie uitgaande herinnering dat de vrijheid van meningsuiting een geschiedenis heeft die rijker is, en verder terugvoert, dan heden ten dage vaak wordt aangenomen. Terwijl in het Nederlandse publieke debat de vrijheden van godsdienst en meningsuiting vaak frontaal tegenover elkaar worden geplaatst, althans op dit moment, herinnert Miltons werk eraan dat ze een geschiedenis delen, hoe getroebleerd die ook is.

Daarbij is het zaak alert te zijn op anachronistische lezingen van Milton. Hij was verre van de libertijnse auteur die in het verleden wel van hem is gemaakt. Zoals hij schreef in zijn aanval op de perscensuur, *Areopagitica*, zijn 'boeken geen dode dingen, maar hebben zij een levenskracht die net zo echt en reëel is als het mensenleven waaraan ze ontspruiten'. En omdat hij aan boeken en de ideeën die zij in omloop brachten zo'n wezenlijke en verstrekkende invloed toekende, was hij ook zeer gebrand op een verantwoordelijk gebruik van persvrijheid.

Zo was deze vrijheid voor Milton ondenkbaar - en onverdedigbaar - buiten de normatieve opvatting van een rationeel, verantwoordelijk en uiteindelijk christelijk burgerschap, dat hem ook voor ogen stond. Bovendien was persvrijheid in zijn opvatting goed en legitiem met het oog op een vastomschreven doel: het was een vrijheid die (religieuze) waarheidsvinding diende binnen een nationale gemeenschap waarin over bepaalde fundamentele geloofsaannamen als vanzelfsprekend een consensus gold. De burgerlijke vrijheden die hij bepleitte, waren dus nooit slechts negatief gedefinieerd (als vrijheid van censuur of staatsinmenging) maar ook positief (als vrijheid om de nationale geloofsgemeenschap verder te ontwikkelen). Met zijn vergaande invulling van deze positieve vrijheden was Milton toch allereerst een 'liberaal' van zijn eigen tijd.

Marco de Waard doceert Engelstalige letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Besproken boeken:

LITERATURE AND POLITICS IN CROMWELLIAN ENGLAND - JOHN MILTON, ANDREW MARVELL, MARCHAMONT NEDHAM
door **Blair Worden**
Oxford University Press. Oxford 2007.
480 pag., € 36,85

MILTON - POET, PAMPHLETEER AND PATRIOT
door **Anna Beer**
Bloomsbury Publishing. Londen 2008.
480 pag., € 31,60

MILTON IN THE AGE OF FISH - ESSAYS ON AUTHORSHIP, TEXT, AND TERRORISM
door **Michael Lieb en Albert C. Labriola (red.)**
Dusquesne University Press. Pittsburgh 2006.
320 pag., € 74,75

PARADISE LOST
door **John Milton (Barbara K. Lewalski red.)**
Blackwell Publishing. Oxford 2007. (Oorspr. 1667)
448 pag., € 31,60

Literatuur:

Sharon Achinstein. *Citizen Milton. An Exhibition at the Bodleian Library Celebrating the Quartercentenary of John Milton (1608-1674).* Tentoonstellingscatalogus Bodleian Library Oxford, 8 december 2007-26 april 2008. Bodleian Library. Oxford 2008.

Living at this Hour. John Milton 1608-2008. Tentoonstellingscatalogus Cambridge University Library, 15 januari-12 juli 2008. Cambridge University Library. Cambridge 2008.